

Una comunitat humana al llarg de la història: la Safor

FERRAN GARCIA-OLIVER (ed.)

Director de la col·lecció
Manuel Araidt (†)
Vicent Olmos

*Aquest llibre no podrà ser reproduït, ni totalment ni parcialment,
sense el permís escrit de l'editor. Tots els drets reservats.
Dirigit-vos a CEDRO (www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar
o escanear fragments d'aquesta obra*

primera edició: octubre 2020

© els autors, 2020

© d'aquesta edició: Editorial Afers, 2020

apartat de correus 267

46470 Catarroja (País Valencià)

www.editorialafers.cat / editorialafers.blogspot.com.es

afers@editorialafers.cat / @editorialafers

disseny de la col·lecció: Rosa Muñoz i Izquierdo

disseny de la coberta: Aranda & Rosselló

fotografia de la coberta: © Ignasi Minyana

imprès: La Imprenta CG

Paterna (País Valencià)

ISBN: 978-84-16260-92-8

dipòsit legal: V-1953-2020

Pense en un cànter de vi grec o en una gerra d'oli romà,
en les fortaleses de les illes, feres de cantals aspres,
sojant l'infinit.

Procure imaginar els traginers medievals recorrent
de dalt a baix les calçades polsoses carregats d'estris,
al sol i als xàfecs.

Creu guipar a la rada una nau pertanyent
a l'estol que salpà fa cinc segles, un dia
de fort vent del setembre.

Fragment d'un poema de
Que tot plegat no sembla mentida
(Vicent Ollaso, 2017)

Taula

Ferran GARCIA-OLIVER: Vicent Olasso Cendra, historiador i arxiver	11
Josep TORRÓ: La «guerra de Beniopa» i l'inici de la insurrecció musulmana del regne de València (1276).	19
Mateu RODRIGO LIZONDO: Benvinguda († 1393), viuda de Guillem Martorell. Un nom oblidat de la família de l'autor del Tirant	85
Frederic APARISI: Origen i evolució d'una moreria medieval: el raval de Gandia (segles XIV-XV)	117
Carmel FERRAGUD: «Si co'l malalt»: la medicina en l'entorn dels ducs de Gandia.....	147
Juan Vicente GARCÍA MARSILLA: Modes i guarda-robes. L'aparença a la cort dels ducs reials de Gandia.....	187
Rafael NARBONA VIZCAÍNO: Gandia sota la jurisdicció de la ciutat de València (1470-1486). Possessió i lliurament d'un domini reial	233
Enrique CRUSELLES GÓMEZ: Contra conversos: la represi3n inquisitorial a Gandia (1484-1486)	279
Ferran GARCIA-OLIVER: L'acció humana contra el medi natural. La Safor, segles XIV-XV	317
José Luis PASTOR ZAPATA: Negocios y fortuna de un caballero valenciano del siglo XV: Guillem Ramon Pujades.....	355

Santiago LA PARRA LÓPEZ: Alimentación y lucha por la supervivencia en Santa Clara de Gandia bajo el patronato de los Borja (siglos XVI-XVII).....	391
Vicent PONS ALÓS: De l'oralitat al document. Del tescament oral al «breu de comiat».....	431
Josepa CORTÉS: Escriure i conservar textos i arxius en l'àmbit privat a la València medieval.....	455
Josep A. GISBERT: Hisn Bayrān. Castell de Bairén o de Sant Joan. Hisn, alcassaba?, madīna?, ribāī?, castell feudal. La llum de les fonts documentals i de les empremtes arqueològiques.....	491
Carles MIRER ESTRUCH: La reforma renaixentista del palau comtal dels Centelles Riu-sech d'Oliva (la Sator, País Valencià): novetats des de l'arqueologia.....	525
Ximo COMPANYY i CLIMENT i Miquel HERRERO-CORTELL: Del fresc a l'oli: les pràctiques pictòriques de Paolo de San Leocadio al Regne de València i al ducat de Gandia.....	555
Álvar GARCIA GIMENO i Jesús Eduard ALONSO LÓPEZ: Comarcalitzar arxius en una governança digital: un assaig.....	595

Ferran Garcia-Oliver

Universitat de València

Vicent Olaso Cendra, historiador i arxiver

Una de les passions confessades de Vicent Olaso fou la història medieval. En les nostres converses sobre el país, la literatura o la música, inevitablement sempre anàvem a parar a aquells segles poblats per castells i cavallers, monestirs i catedrals, ciutats emmurallades i boscos impenetrables on se sentia l'udol del llop. Vicent Olaso havia llegit a fons Jaques Le Goff, i com ell estava convençut que la infància d'Europa es remuntava al bressol romànic i gòtic, quan les llengües ja perflaven embrionàries identitats col·lectives. El mateix sant Vicent Ferrer no en dubtava gens sobre el marcadors lingüístic: «Digau: ten què coneix hom una persona de qual terra és? En lo llenguatge, car si vós parlau ab hom estrany, en la llengua conxereu de qual terra és: si parle català, oo, català és; si francès, francès, etcètera, car la llengua done a conèixer la persona de qual terra és. E açò ja veheu si és clar.» Òbviament, doncs, si l'Edat Mitjana infantà Europa, els orígens del nostre país també calia anar a cercar-los aquí. Aquesta circumstància genètica, funcional, era un ingredient que afegia en Vicent Olaso un plus a la seua passió pels temps encabits, si fa no fa, entre dues ensulsiades, la de Roma i la de Constantinoble. Som un país relativament nou, de conquesta i colonització feudal, doblement catalana i aragonesa, i quasi tot començà quan Jaume I posà fi al domini islàmic i dugué al sud de

- a *Mudèjars, moriscos i cristians a la Marina i la Safor: 400 anys de l'expulsió: actes del 5é Congrés d'estudis de la Marina Alta*, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, Alacant, pp. 231-251.
- i Olasso, V. (2014): «Vila, raval i vilanova. Evolució urbana de Gandia fins al segle XVI», *Afers*, XXIX:79, pp. 795-822.
- Olasso, V. (1987): «L'endeutament censal a la vila de Gandia durant la baixa Edat Mitjana», *Ullal*, 11, pp. 51-64.
- (ed.) (2005): *Manual de Consells de Gandia a la fi del segle XV*, PUUV, València.
- (2011): *Per guardar la vila. Muralla i defensa a la costa valenciana (Gandia, segles XIII-XVI)*, CEIC Alfons el Vell, Gandia.
- Pastor Zapata, J. L. (1992): *Gandia en la baixa Edat Mitjana: la vila i el senyoriu dels Borja*, CEIC Alfons el Vell, Gandia.
- Pons, F. (2005): *Vespres de mort (1500-1550)*, CEIC Alfons el Vell, Gandia.
- (2009): *La Germania a Gandia i el duc Joan de Borja*, CEIC Alfons el Vell, Gandia.
- Roselló i Verger, V. (2017): *Viles planificades valencianes medievals i modernes*, PUUV, València.
- Serrano, J. (2010): «Linatge i patrimoni al tomb del cincents. Els 'moriscos' Benstar del raval d'Elx», *Recerques: Història, economia i cultura*, 60, pp. 57-94.
- (2019): *Una convivència truncada. Els moriscos al senyoriu d'Elx (1471-1609)*, Afers, Catarroja.
- Torró, J. (1990): *Poblament i espai rural. Transformacions històriques*, IAM, València.
- (1996): «El urbanismo mudéjar como forma de resistencia. Alquerías y moreñas en el reino de Valencia (ss. XIII-XVII)», a *VI Simposio Internacional de Mudéjarismo*, Centro de Estudios Mudéjares, Terol, pp. 535-598.
- (2006): *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, PUUV, València.
- (2019): «Expellere sarraucens. Expulsions, reassentaments i emigració dels musulmans del regne de València després de la conquesta cristiana (1233-1348)», a F. Sabaté (coord.): *Poblacions rebutjades, poblacions desplaçades*, Pagès, Lleida, pp. 71-103.

Carmel Ferragud

Institut Interuniversitari López Piñero
(Universitat de València)

«Sí co'l malalt»: la medicina en l'entorn dels ducs de Gandia

Després que Luis García Ballester i Michael McVaugh, tot seguint els corrents historiogràfics dels anys vuitanta i noranta del segle passat, instituiren un model general explicatiu per a la medicalització de la societat catalanoaragonesa, i particularment al regne de València¹, amb el cas de la capital com a element més representatiu, els darrers anys s'ha aprofundit en aquests aspectes en diverses comarques i municipis². Tota aquesta recerca ha permès mostrar l'adhesió d'aquestes terres a l'interès cobrat per la medicina galenista i els seus practicants en el darrer terç del segle XIII i en les primeres dècades del segle XIV. La societat tenia una visió cada vegada més positiva de la medicina galenista que s'estava construint des de les universitats, les més antigues i les que s'anaven fundant, i en particular del professional que s'hi formava. Les elits dirigents, laiques —monarquia

Aquest text s'emmarca dins el projecte «Narpan II: Ciencia vernácula en el Occidente mediterráneo medieval y moderno» (MICIU-AEI/FEDER PGC2018-095417-B-C64), finançat pel Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades (MICIU)-Agencia Estatal de Investigación (AEI)/Fons Europeu de Desenvolupament Regional (FEDER).

¹ McVaugh 1993. García Ballester 1988.

² El darrer treball més representatiu és Ferragud 2019. S'hi recull la bibliografia actualitzada sobre el tema.

noblesa i molt particular el patriciat burgès — i eclesiàstiques, s'adonaren i es convenceren del bé que podia aportar la medicina per a la seua salut i la dels seus súbdits, és a dir, per a la prosperitat i progrés de les seues senyories i pèculis. A poc a poc, els practicants de la medicina, els formats a les universitats però també la majoria que adquiriren els seus coneixements amb el sistema d'afernament aprenent al costat d'un altre practicant, s'estengueren per totes les viles i llocs de la Corona. La medicina fou un assumpte de govern i s'utilitzà com a eina per a organitzar millor la societat, per a prendre decisions rellevants entorn de tot allò que tenia a veure amb la salut pública. La seua penetració social, ben visible en el maneig constant del vocabulari específic del galenisme en boca de tots els sectors, també els menestrals i camperols, fou molt clara.

Però si bé el nostre coneixement sobre la sanitària i la pràctica mèdica en la cort reial i també en l'àmbit municipal ha anat creixent, a penes sabem res de com es va abordar el problema del manteniment de la salut i de la seua recuperació en temps de malaltia en les nombroses cases nobiliàries valencianes.³ Cal pensar que segurament degueren seguir el patró que fou habitual en altres casos que s'han estudiat en l'àmbit hispànic i també a la resta d'Europa.⁴ L'avinentesa d'aquest volum ha permès orientar la mirada cap a una notable casa nobiliària: el ducat de Gandia en els temps d'Alfons el Vell, marquès de Villena i comte de Ribagorça i Dénia, i posterior duc de Gandia, i del seu fill Alfons el Jove. La present investigació s'ha basat en la documentació comptable dels anomenats ducs de Gandia, conservada a l'Arxiu del Regne de València. El primer fou senyor d'un ampli i dispers senyoriu en el qual es va enquadrar Gandia com a epicentre amb la donació de la vila feta per Jaume

³ Una excepció seria l'aproximació als Tous, Ferragud i Vela 2018. Un cas semblant per a Catalunya és Vela Aulesa 2013.

⁴ Sobre la casa d'Alba, vegeu García Ballester 2001, pp. 586-588. El cas anglès evidencia que la noblesa medieval estava preocupada notablement per la seua salut i la dels seus i que es rodjava de personal mèdic que vetllés pel manteniment de la seua salut i els atengrés en les malalties. Rawcliffe 1995, pp. 140, 162, 165 i 199, entre altres.

II en 1323 a l'infant Pere de Ribagorça, el seu pare, i que fou heretada per ell en 1359. El senyoriu seria transformat posteriorment en ducat en 1399 per Martí l'Humà. Alfons el Jove, el segon dels ducs, no gaudiria massa d'aquell ducat a causa de l'agre enfrontament amb el seu pare, mort en 1412. Així es perdria tan magne patrimoni per a aquesta família, ja que en 1425 fou traspassat a Hug de Cardona, tot i que també provisionalment perquè a la fi anà a parar a mans de Joan de Navarra, el germà d'Alfons el Magnànim⁵. L'altra font de rellu han estat els protocols notariais de Gandia conservats a l'Archivo Histórico Nacional. Tot plegat permet de donar una visió bastant aproximada del que fou la despesa emergada en l'atenció mèdica dels integrants del casal nobiliari. Les notes comptables recollides curosament per escriptors i notaris ens acosten a la inquietud per mantenir la salut o restablir-se de la malaltia. Tanmateix, com sol ser habitual amb les fonts d'aquesta naturalesa, l'absència de dades sobre l'acte clínic és decebedora. Es per això que he recorregut a l'estudi d'una font literària que permet completar aquest silenci documental. Aquest és el cas dels versos d'Ausiàs March, cavaller amb senyoria a la Safor, vinculat a la cort del Magnànim, de qui fou falconer. En un marc geogràfic i temporal com el que ens ocupa no poden haver-hi paraules més apropiades.

La literatura ha esdevingut una font d'indubtable interès per tal d'investigar aspectes relacionats amb la història social de la medicina i de la ciència en general⁶. La literatura catalana, en els seus gèneres més variats, ha estat analitzada des d'aquesta perspectiva en diferents ocasions i des de fa molt de temps. No obstant això, els avanços fets en aquest camp d'estudi permeten entendre amb major profunditat imatges que permanentment fan esment a la doctrina que en temps medievals va sustentat les idees sobre el cos i el

⁵ Castillo 1999.

⁶ Un us extensiu se n'ha fet a Cerveró 1987. *L'Espill* de Jaume Roig és un bon exemple de la nostra literatura com a punt per a reflexionar sobre aspectes mèdics. Vegeu Jean Dangler 2003 i 2014. Per a un aspecte concret com l'apotecaria a través de la literatura, Valsalobre: «Apotecaris i receptes en la literatura catalana antiga», *Mot So Razo*, 2005.

seu funcionament, i permeté entendre els mecanismes que provoquen la malaltia i com es pot mantenir o recuperar la salut: el galenisme mèdic. Els versos de March ens apropen a les qüestions que estan relacionades amb la pràctica clínica, l'assistència al malalt i les vivències de la malaltia.⁷ És amb el complement d'ambdues fonts, arxivístiques i literàries, que podem fer-nos una millor idea de tot aquell univers de coneixements i pràctiques ben presents en la vida de les elits valencianes.

Un model ideal d'organització mèdica per a la casa noble

En 1344 Pere el Cerimoniós va estatuir les seues famoses *Ordinacions*. El seu origen estava en les *Leges palatinae regni Maioricarum* creades en la cort del rei Jaume III de Mallorca, que foren traduïdes, comentades i ampliadades. Les *Ordinacions* suposen l'esforç per dotar la cort d'una normativa que garantís el decòrum institucional amb una dignitat i nivell equiparables a les monarquies més rellevants del moment⁸. Al capdavant, el text no feia sinó posar de manifest un ordre ja establert i regulat dins unes pràctiques que eren comunes feia temps entre els monarques de la Corona d'Aragó.

El rei va organitzar convenientment la xarxa jeràrquica de relacions entre els diferents oficials i oficis que voltaven la seua persona. A més, ordenà el sistema retributiu, que va quedar també clarament dibuixat en un seguit de figures que duïen el control de la despesa de la casa reial (tresorer, escrivà de ració, mestre racional) i unes fórmules de pagament més o menys estandarditzades, per bé que no es parla de quantitats en la reglamentació⁹. Entre la nombrosa nòmina d'individus que pul·lulava al voltant del rei, la seua

⁷ En el marc dels diferents projectes de recerca desenvolupats pel grup Sciència.cat he tingut l'oportunitat de fer un buidatge exhaustiu de nombroses obres dels segles XIV i XV escrites en català. Alguns exemples dels resultats d'aquests estudis aplicats a la medicina són Ferragud 2014 i 2018.

⁸ *Ordinacions...*, 2009, p. 9.

⁹ Ferragud 2005, pp. 284-297.

esposa i fills hi havia els practicants de la medicina. No era una novetats. El mateix Jaume I mostrà interès per la difusió de la medicina i havia viscut rodejat de personal mèdic que el va atendre al llarg de la seua vida, com també les esposes i fills¹⁰. Però el nombre dels metges al servei de la Corona havia crescut incessantment, i la seua rellevància com a figures indispensables per a la cosa pública era innegable¹¹. En les *Ordinacions* del Cerimoniós tots els càrrecs i oficis de la casa reial es distribuïen jeràrquicament al voltant de quatre càrrecs majors: el majordom, el camarlenc, el canceller i el mestre racional. Tots els practicants de la medicina que formaven part de la cort (el físic, el cirurgià, el barber i l'apotecari) es trobaven sota l'òrbita del camarlenc¹². Cal tenir present que, a banda d'aquests individus que vivien constantment al costat de la casa reial i la cort, hi havia molts altres practicants de la medicina que eren domèstics per privilegi reial, però vivien als seus municipis habitualment i només es desplaçaven quan eren sol·licitats¹³.

Quatre rubriques esmentaven explícitament els practicants de la medicina al servei de la casa reial: «Del barber»; «Dels meges de física»; «Dels meges de cirurgia»; i «De l'apotecari»¹⁴. En aquestes s'especificava totes les competències que havien de tenir cadascun dels individus que les desenvolupaven. El barber només ostentava una part molt minsa de les competències que aquest ofici oferí a la societat medieval. Sovint el barber era absolutament indestruïble del cirurgià. Fou aquest l'ofici més nombrós i dinàmic dins el món de la medicina, i a ell competien accions rutinàries com ara la pràctica de la flebotomia, la cirurgia menor i l'extracció de queixals¹⁵. En canvi, segons les *Ordinacions*,

¹⁰ Ferragud 2009, pp. 54-66.

¹¹ El seu procés general d'expansió i promoció ha estat estudiat a Ferragud 2005.

¹² *Ordinacions...*, 2009, pp. 23 i 26-27. Una aproximació als tipus de practicants existents en la societat catalano-aragonesa medieval a Ferragud 2007.

¹³ Cas de Pere el Cerimoniós i els nomenaments de domèstics a Ferragud 2005, p. 197.

¹⁴ *Ordinacions...*, 2009, pp. 96-97, 97-98, 99, 104-105.

¹⁵ Ferragud 2015.

les competències higièniques i sanitàries del barber eren pentinar i rentar el cap del rei i tenir enllestit i net l'instrumental del seu ofici. També esdevenia un auxiliar que participava en la preparació del llit i d'altres elements de la cambra reial, i seria el portador de les robes del monarca quan es desplaçàs a algun lloc. Els físics havien de ser dos, un de major rang, atès que havia de ser de formació universitària, i un altre de menor rang. Havien d'aconsejar el monarca sobre la conservació de la seua salut, indicant quines coses li serien profitoses i quines nocives; cada dia haurien d'inspeccionar l'orina del monarca¹⁶. En cas de trobar alguna anomalia haurien d'intervenir, com també sempre que la malaltia afectàs el rei i la seua família. A més, ells haurien de tastar qualsevol medicament que li haguessen recepat, com també controlar l'alimentació del monarca i especialment tenir cura d'evitar qualsevol intoxicació, i particularment actuar prestament si arribava a ser enverinat. Un dels metges hauria de dormir en la cambra del rei, per si convenia atendre'l o bé a algun dels seus domèstics. Finalment, s'establí que l'apotecari dependria de les seues ordres. Dels cirurgians s'insistia sobretot que la seua presència devia ser especialment rellevant durant la guerra¹⁷. La primera comesa d'aquest ofici no era fer medicaments, com es podria suposar, sinó confits, dels quals la cort n'era gran consumidora, perquè més enllà de ser una llepolia podien tenir també un interès mèdic. Per al rei i tot el personal vinculat, l'apotecari havia de procurar els confits i també les espècies necessàries. En segon lloc, havia de preparar els medicaments («alscuns letovaris e de axarops») necessaris i tastar-los abans que el rei. També era competència seua la fabricació de ciris i candelles per a la il·luminació. L'apotecari o el seu ajudant (coadjutor), que per ordre reial sempre

¹⁶ La uroscòpia era efectivament el principal instrument de diagnòstic emprat pels metges galenistes, ja que era el reflex del comportament dels humors en circulació per l'organisme. Moulinier-Brogi 2012.

¹⁷ Els practicants de la medicina, particularment els cirurgians, vinculats als exercicis catalanoaragonesos són coneguts des del l'època de Jaume I. Amb el temps, l'organització sanitària en campanya fou més àmplia i comprà amb més personal. Cifuentes i Comanala 2011 i 1995.

hauria d'estar a prop, portarien a qualsevol lloc on s'hagués de desplaçar el monarca els confits i elements d'il·luminació adients¹⁸.

En el cas concret d'Alfons el Vell interessa remarcar la seua relació amb fra Francesc Eiximenis. El 1 de juliol de 1390, el «venerabilis et religiosus frater Franciscus Eximénez, de ordine minorum, magister in sancta theologia» signava com a testimoni, juntament amb Pere de la Roxella, barber «de domo incliti domini marchionis de Villena», en un document on el rector de Gandia, Guillem Cabot, permetia un contracte d'alforria per deixar lliure Joana, una esclava tàtara seua¹⁹. Com és ben sabut, Eiximenis havia dedicat el seu *Dotzè del cristià*, redactat entre 1380 i 1387 aproximadament, al marquès²⁰. Quina relació mantien aquests dos conspícuos personatges, no ens és coneguda. Tanmateix, cal suposar que aquesta presència d'Eiximenis a Gandia i signant al costat del barber del duc posa de manifest una proximitat a la cort i coneixement d'una de les persones més pròximes a la vida íntima i la persona del noble. Crec que podem suposar que aquesta obra inspirà l'organització concreta que Alfons el Vell va fer del seu casal nobiliari. Cal remarcar que el *Dotzè* és una extensa enciclopèdia política destinada al bon regiment de la cosa pública, que anava adreçada a prínceps i governs municipals²¹. En nombrosos capítols Eiximenis lloa i aconsella la intervenció dels metges en la vida del príncep. Així, per exemple, en el cas de la taula i el menjar, com també en l'activitat sexual. Fins arribar en el capítol 882 a tractar extensament i obertament sobre «com se deu haver lo rey ab metges». Eiximenis recorre a la nòmina més celebrada d'autors mèdics clàssics i del món islàmic (Avicenna, Galè, Rasis, Hipòcrates) com també a Arnau de

¹⁸ Sobre les competències dels apotecaris, vegeu Vela Aulesa 2015 i 2007, vol. I, pp. 22-24. Rodrigo Perteigàs 1929.

¹⁹ AHN: Noblezza, Osuna, protocols de Joan Llorca, 1136-4.

²⁰ Així comença el *Dotzè*: «Al mot alt e poderós senyor mon senyor n'Amfós, marquès de Villena, conte de Dènia e de Ribagorça». I aclareix el propòsit: «veig que sobiranament és a vos necessària savia e doctrina a governar e posar en orde vós mateix e los altres negocis de regiment e de cavalleria en que us cové ocupar». Eiximenis 2005.

²¹ Renedo 2015, pp. 215-217.

Vilanova, per tal de recomanar sobretot metges experimentats al servei del príncep. En qualsevol cas, en molts capítols es fa evident que el consell del metge és un imperatiu que ha d'estar present en la vida de magnats com el duc.

Les cases nobiliàries més il·lustres copiaren, en la mesura del possible, i amb certa degradació, depenent del poder econòmic, aquest model establert per la reialesa i lloat pel franciscà en el *Dotzè*. Aquest fou el cas del duc de Gandia²². Lògicament, la quantitat de personal mèdic assalariat permanentment no podia ser equiparable, atesos els costos que comportava el seu manteniment i l'alta despesa que mantenia la cort, sempre freturosa de més ingressos. Tanmateix, en allò que fa a la cura de la salut nobles i cavallers busquen una atenció adequada que donàs garanties a tots els components del casal. La casa dels Tous, estudiada recentment, posa de manifest el recurs a diversos professionals de la medicina en els moments puntuals que ho necessitaven. Entre 1438 i 1440 cinc físics els visitaren i rezeptaren medicaments, però sobretot comptaren amb el servei habitual d'un apotecari de renom a la ciutat: Macià Martí²³. Aquesta sensació transmeten també notícies esparses relatives a altres nobles de menor entitat. En 1399 el metge, amb formació universitària, Joan del Miracle, contractat per la vila d'Alzira almenys des de deu anys abans, va actuar com a testimoni en diversos documents relacionats amb el testament i els codicils del cavaller de la ciutat de València Pere d'Aragó²⁴. Aquesta circumstància fa pensar que el físic valencià, establert a la capital de la Ribera, mantenia una relació estreta amb el cavaller, que segurament estigué fonamentada en el contacte metge-pacient. Els metges amb prestigi, amb formació universitària, eren cercats per les elits i mantenien diverses ocupacions, al servei de diverses institucions, com seria el cas d'un municipi i també un membre de la noblesa, en l'exemple anterior, fins i tot quan no residien en el mateix municipi²⁵.

²² García Marsilla 2010, pp. 14-20.

²³ Ferragud i Vela 2018, p. 97.

²⁴ Sobre Joan del Miracle, vegeu Ferragud 2016a, p. 57.

Tenim evidència de l'interès manifestat per la noblesa de la Corona d'Aragó per la possessió de llibres de ciència i medicina, dins una tendència cada vegada més estesa entre la societat. En particular, la traducció catalana del *Regimen Sanitatis* d'Arnau de Vilanova duta a terme pel cirurgià gironí Berenguer Sarriera tingué àmplia fortuna entre públics diversos, i el podem trobar a les prestatgeries de diverses biblioteques nobiliàries²⁶. Sarriera deixà clar en el pròleg de la traducció els motius que l'hi havien empenyat. Entre altres hi havia que l'admirada però complexa medicina galenista estava escrita en llatí, un fet que la convertia en inaccessible per a una massa àmplia de persones. Tant els grans senyors com el poble comú, és a dir, la noblesa laica i eclesiàstica i l'ample i variat sector burges, desitjaven accedir-hi per fer-ne ús pràctic. No sabem si el ducs posseïen llibres d'aquesta naturalesa, però cal entendre que estaven immersos en un ambient on posseir els textos que contenen la ciència i la medicina era un element clau de prestigi, i alhora un instrument per a millorar les seues vides²⁷. En aquest sentit, els regiments de sanitat serien textos especialment indicats per a l'elit; de fet, molts d'ells estaven dedicats a monarques i nobles. Arnau de Vilanova, per exemple, havia dedicat el seu a Jaume II.

La vida d'aquests magnats estigué, doncs, marcada per les pautes donades pels seus metges. Així ho manifestà també Francesc Eiximenis: «Basta al gran senyor que aja son notable majordom, qui li dó les viandes que li plácien, o qui li sien sanes e profitoses, segons lo temps e segons la condició e complexió e estrament de sanitat del príncep, a consell de bons metges»²⁸. El fratre franciscà va insistir en els seus consells als prínceps com s'havien d'alimentar convenient-

²⁵ AHN: Nobleza. Osona, protocols de Ramon Aguñada, 1173-2. Vegeu l'exemple del metge convers Pere Pintor, de la segona meitat del segle XV, que tingué per clients un important nombre de cavallers valencians. Ferragud 2018c.

²⁶ Cifuentes i Comanala 2006, pp. 40 i 43.

²⁷ Que Alfons el Vell tingué cert interès per la ciència ho seria l'adquisició en 1373 d'un mapamundi pel preu de 55 sous. Camarona 1959, p. 4.

²⁸ Eiximenis 1986, vol. 2-1, p. 136, vv. 8-11.

ment, seguint advertències dels metges, si volien evitar caure en nombroses malalties, particularment aquelles que els afectaven en la bellesa: poagre, tremolor de membres, càtica i fins i tot la mort. La moderació en l'aliment i la beguda comportava també una virtut moral. Ara bé, cal pensar que si el duc menjava amb el metge al seu costat perquè li donàs consell, el disgust del conseller devia ser enorme, de tant en tant. La quantitat i varietat de menjar consumit per la cort era extraordinària, com corresponia a gent d'aquest estament, però els ducs també delien per aliments desaconsellats per la medicina galenista com ara les fruites i els peixos sense escata, anguilles i congres, i el marisc²⁹. I igual que en les *Ordinacions*, Eiximents insistí en la labor protectora del noble que havien d'exercir els metges davant l'eventualitat d'un enverinament³⁰.

Els metges del senyor duc

El practicants documentats més antics al servei del marqués de Villena són els mestres cirurgians Domingo Pastor³¹ i un tal Arnau, i l'apotecari Domingo Cortés³², veïns

²⁹ García Marsilla 2013, pp. 141-149.

³⁰ El metge havia de tenir «prestament sos remeys en cas que lo príncep fos metzinat, o que li fos res per lo coll travessat per què ell fos en perill de morir. E axí dels altres remeys per altres perills quis poden esdevenir en taula». Això comportava disposar de «bones pedres precioses a açò deputades, e de lengües de serps specials, e de empròmptes celestials que lo dit príncep deu portar segons consell dels astròlechs». Tot aquest assumpte, a Eiximents 1986-1987, vol. 2-II, pp. 161-163.

³¹ Sabem que Pere el Cerimoniós el va disculpar d'acudir a la seua host en 1364, en el cas que els metges valencians ja citats hi anaren. ACA: C, reg. 1198, f. 323 (2-VII-1364). Aquesta circumstància ens fa pensar que devia tenir certa influència, tot i que no disposem de més notícies.

³² No es pot llegir el cognom d'Arnau. Domingo Cortés era un important apotecari de la ciutat de València que treballà per a la cort de Pere el Cerimoniós, rebent pagaments de la casa del rei, de la reina i dels infants, des de 1364 fins a 1384. També va subministrar productes a l'hospital d'en Clapers de la ciutat de València, esdevenint administrador de l'hospital de la Reina a nomenament dels jurats. Les dades sobre el personatge es troben a Ferragud 2005, pp. 147-148, 230, 244 i 601. Aprofite per

de València, als quals en 1362 va manar a Bernat de Súrta, administrador de la seua casa, que els satisfés 163 sous i 4 diners «pro salario, rerum medicianum et labor per ipsos sustentum ac pro eorum missionum et infirmitarum in persona nostra posse seu sustentione in loco de Ontinyent»³³. Tornem a tenir notícies, aquesta vegada seriades, en 1377, quan el marquès comprava amb una plantilla mèdica configurada pel físic Benet de Flors, el barber Antoni Roca, l'apotecari Domingo Nicolau i na Carreres, «madrina de casa de la marquesa»³⁴. Aquell any quedà clarament establert el salari, segons les categories de cada professional. D'aquest salari base eren descomptats («abatuts») aquells dies que el practicant s'havia vist obligat a absentar-se de la cort. Així, el metge Benet cobrava 400 florins anuals, que se satisfien trimestralment; l'apotecari cobrava per la quitació d'una bèstia, un animal mantingut, 4 maravedís diaris, el mateix que Roca, el barber, «per quitació sua de I haqua». De na Carreres sabem que se li pagaren 300 sous de Barcelona per raó del vestit, per «dret de madrinatges per la naxença de mon car fill don Johan».

Amb el temps, la plantilla mèdica del marquès va anar canviant, segurament per la defunció dels assalariats, però bé que no es pot descartar que aquests abandonaren el servei per qualsevol altra raó. En 1380 el barber Antoni Roca figura en uns albarans cobrant per provisió del seu salari pel temps que havia estat servint la cort³⁵. En 1382 el marquès mantenia un grup de sanitaris integrat pel barber Antoni Roca, el metge Benet de Flors i un apotecari anomenat Bernat Guda³⁶. Benet de Flors va ser segurament també metge dels March. De fet, va signar com a testimoni

corregir-me en el quadre de la pàgina 151 que està en el llibre citat, on no apareix un fill de Domingo anomenat Francesc. També per indicar que el seu fill homònim no sembla que es dedicàs a l'apotecaria, com s'apunta, sinó que fou mercader.

³³ Arxiu del Regne de València (ARV): Mestre Racional (MR), Caixa 199, mà 2, f. 84 (4-IX-1362).

³⁴ *Ibidem*, 11593.

³⁵ *Ibidem*, 9577 (2), ff. 229 i 234.

³⁶ Ferragud 2005, p. 275.

del testament del cavaller Joan March, germà d'Ausiàs, el 3 de gener de 1396.³⁷

En el període entre 1386 i 1398 tenim documentar el barber cirurgià Pere de la Roxella al servei del marquès.³⁸ Podria semblar que aquest fos un personatge de poca entitat, si considerem la categoria social a la qual pertanyien molts barbers. Tanmateix, diverses notícies ens fan pensar que aquest barber era un personatge ben posicionat.³⁹ Tingué connexió amb algun metge i la comunitat conversa de Gandia, sense que puguem aventurar cap més indici sobre aquest assumpte. Així, juntament amb mestre Ramon Sang, «medicus in medicina», també veí de Gandia, feia de testimoni en els capítols matrimonials d'una parella de conversos.⁴⁰ Potser el substituït de Pere de la Roxella fou un barber anomenat Jaume Llorenç, que rebia 30 sous en 1399.⁴¹ Aquest continuava treballant per a la casa del marquès en

³⁷ Garcia-Oliver 2009, p. 304.

³⁸ La darrera notícia seua és un pagament de 90 sous que va rebre en 1398. ARV: MR, 9586, f. 51.

³⁹ El 12 d'octubre de 1386 va nomenar procurador seu el notari de la ciutat de València Andreu Cardona, revocant tot altre procurador nomenat anteriorment (AHN: Noblesa, Osuna, protocols de Ramon Agualada, 1172-1). Aquesta dada ens indica els seus interessos i contractes centrats en la capital. De fet, va prestar diners a diversos individus que, com era habitual en temps medievals, calia anar-los al darrere per la seua morositat i poder així cobrar els deutes. El 10 de juliol de 1391, Celestina, l'esposa del barber, reconeixia que un prevere de València, procurador seu, li havia lliurat 72 sous i 8 diners deguts (ibídem, Francesc Fiscal, 1136-6). Pocs dies després, Pere Busquet i la seua esposa Saurina, i el pareire Salvador Coll, veïns de Gandia, venien a Pere de la Roxella, 17 sous i 3 diners de pensió d'un violari, pel preu de 120 sous (27-VII-1391, ibídem, Ramon Agualada, 1172-5). El canisser Llorenç Blanc i la seua esposa Isabel reconegueren que Pere de la Roxella els havia proporcionat els 742 sous i 6 diners necessaris per pagar una casa que havien comprat a Gandia (8-I-1392 i 31-VI-1392, ibídem, Miquel Burguera, 1175-4). També sabem que aquest barber tenia propietats de certa consideració. El 31 de juliol de 1390, Pere de la Roxella i Celestina cobraren 2.200 sous per la casa que havien venut a Saura d'Esplugues, viuda de Pere Roís de Coirella, i el seu fill Joan (ibídem, Francesc Fiscal, 1136-6; la venda s'efectuà l'11 de juliol).

⁴⁰ Ibídem, Ramon Agualada, 1172-5 (29-VII-1391).

⁴¹ ARV: MR, 9589, f. 139v.

1416 i rebia 150 sous, «lo qual ha servit la cort ab una bèstia», i més endavant per «acostament de una bèstia tres rescas» 166 sous i 6 diners d'un altre trimestre, ambdós períodes de l'any 1415.⁴² El darrer conegut és un tal Segarra. A les portes de l'estiu de 1420 la vila de Castelló de la Plana no tenia cirurgià i un conseller va proposar que coneixia un barber anomenat Segarra, fill de la vila de Castelló, «que ha seguit gran temps cort en casa del senyor duch de Gandia», i que a condició que la vila li prestés 20 florins s'hi podria establir. Els diners li foren prestats per un any.⁴³

De la salut de l'amo de la casa, el duc, no tenim notícies abundants. La correspondència, una font impagable per a aquests casos, ens és desconeguda.⁴⁴ En 1394, Alfons el Vell va patir una greu malaltia i va ser assistit per dos metges, un d'ells seria dels habituals en la cort, Vicent de Valls, «qui tench en cura lo dit senyor en la sua gran malaltia» i cobraria 100 florins (uns 1.200 sous), una més que generosa gratificació; l'altre seria el mestre en arts i medicina Bernat Oliver que cobrà 330 sous per la mateixa raó.⁴⁵ En 1412, Oliver estava al servei del duc i cobrava 200 florins anuals, juntament amb un tal mestre Ferrando, a qui es va pagar 550 sous.⁴⁶ L'especier de la casa era en 1394 Domingo Català, que encara hi romania en 1398, quan cobrava diverses quantitats per salaris deguts.⁴⁷ Entre altres coses, la cort despengué 590 maravedis (290 sous) durant sis mesos en medicines, segons era recollit en una cèdula. Aquesta quantitat segurament està vinculada a la situació delicada del senyor de la casa. Sabem la decrepitud en la qual es trobava al

⁴² Ibídem, 9577, f. 60v.

⁴³ Arxiu Municipal de Castelló de la Plana (AMC): Llibre de consells, 9 (27-V-1420).

⁴⁴ Vegeu el magnífic treball de Nicoud 2014 sobre els Visconti i els Stroz a Milà a partir sobretot d'aquesta font, pp. 272-387.

⁴⁵ ARV: MR, 9592, f. 129v. 24-4-1418. Bernat Oliver va vendre dos violaris per valor de 2.800 sous el 20 d'abril de 1418. Els seus pares, Bernat i Maria, i el seu germà Guillem, i l'esposa d'aquest, Constança, es comprometeren a quitar-lo en els propers cinc mesos. AHN: Noblesa, Osuna, protocols de Pere Pugeriol, 1280-6.

⁴⁶ ARV: MR, 9582, ff. 19 i 23.

⁴⁷ Ibídem, 9586, f. 71 f. 51.

final de la seua vida, atenant que va gaudir d'una longevitat inusitada per a aquells temps: morí als 80 anys. En 1402 tenim la notícia que patia de gota, una malaltia habitual entre les elits.⁴⁸ També arran dels testimonis d'un plet per l'enfrontament armat amb el seu fill, ja en els últims mesos de la seua vida, se'ns presenta el cos d'un individu totalment desvalgut: «anant lo dit senyor en unes andes com per sa antigitat e accidents e passions e malaltia que havia, no pogués cavalcar».⁴⁹ Però el que resulta evident és que la casa noble feia unes despeses mèdiques de gran consideració, i una malaltia puntual podia elevar notablement el cost desinatat a metges i tractaments. El ben cert és que un període de malaltia del marquès suposava una forta càrrega per a la casa nobiliària.

Ara bé, ordinàriament la despesa mèdica era onerosa. Posem, per exemple, el compte de la casa ducal fet entre novembre de 1415 i maig de 1416. El salari de major entregadura fou el del metge Vicent Lloret, que era de 1.650 sous anuals, i encara va elaborar uns medicaments per valor de 34 sous.⁵⁰ Però qui es va endur una part major de la despesa mèdica fou l'apotecari Francesc Guda,⁵¹ a qui es van satisfer 2.695 sous. Ací cal dividir entre el salari, que era de 300 sous anuals (satisfets en tres pagues), i els pagaments de molt diversos productes, una part sense cap indicació mèdica: salses, cera, medecines «e altres coses de casa sua». I amb tot, no tenim cap referència a despeses en barberia, un fet inusual. En a penes mig any foren esmerçats 4.781 sous en qüestions mèdiques; representen una quantitat realment important, encara que una porció estigués destinada segurament a perfums, paper, ciris, confts i altres coses que se solien comprar a apotecaris, i que no podem destriar dels medicaments ja que es paga tot junt.⁵² Ara bé, si es compara

⁴⁸ Castillo 1999, p. 154. Hi cal afegir que el duc estava quasi sord i cec. *Ibidem*, p. 213.

⁴⁹ ARV: MR, 9577, ff. 54v, 108r, 142 (medicaments), 185. Cal tenir present que els metges podien elaborar medicines directament i vendre-les als seus pacients.

⁵⁰ Desconec el parentesc amb l'apotecari Bernat Guda, però cal no descartar que aquest era el pare.

amb la despesa en aliments, la xifra pot semblar baixa, ja que aquesta mateixa suma a la qual m'he referit se la gastava el duc en només un mes per a abastir la seua cuina.⁵³

Una part de la despesa mèdica de la casa noble anava destinada a individus que no eren pròpiament familiars de sang, membres de la nissaga. El duc va practicar amb els seus súbdits allò que García Ballester anomenà «paternalisme assistencial»⁵⁴, però que ben bé es podria considerar producte de les relacions feudovasallàtiques. D'aquesta manera sufragava els costos de l'atenció mèdica del personal que estava sota la seua influència.⁵⁵ Calia esperar que el mateix professional que assistia la família noble atengués igualment els criats i esclaus, tot aquell que en definitiva servia la casa ducal. I l'ajuda començava amb els vassalls més pròxims, incloent els March. Així, Alfons el Jove donà la suma de 100 florins (1.100 sous) a Pere March «per socors de sa malaltia»⁵⁶, i també cal recordar que el metge del duc, Benet de Flors, molt probablement atengué Joan March en la seua darrera malaltia, com s'ha dit.⁵⁷

⁵² Sobre les nombroses i cares espècies consumides per la casa ducal i el paper dels apotecaris com a proveïdors, vegeu García Marsilla 2010, pp. 11-112 i 118-121.

⁵³ *Ibidem*, pp. 23-24.

⁵⁴ García Ballester 2001, p. 594.

⁵⁵ En realitat, també donava ajudes, més aviat almoines, a individus que patien necessitat. En concret, el marquès va ordenar lliurar aquell any tres sous a tres espanyats. ARV: MR, 9605, f. 16v. L'ampuració de la mà com a conseqüència de l'aplicació d'una pena judicial, o bé com a víctima de la represàlia d'un exèrcit, no fou gens estranya en aquell temps, on fins i tot es crearen confraries d'espanyats. Vegeu Ferragud (en premsa).

⁵⁶ García-Oliver 2009, p. 74.

⁵⁷ Aquest metge era precisament veí de March, ja que en 1388, segurament poc després d'entrar al servei de la casa del marquès de Villena, va vendre una pensió censal de 333 sous i 4 diners, per satisfer els 4.000 sous que havia costat la casa comprada a Joan d'Espulgues i Saurina, a Gandia, una llar que confrontava amb la casa de Joan March i també la del cavaller Francesc de Montpalar. El 9 de juny del 1401, sembla que la venda va ser cancel·lada (AHN: Noblezza, Osuna, protocols de Francesc Fiscal, 1136-5, 10-IX-1388). La magnitud de la xifra, però sobretot la seua ubicació al costat de la llar de dos cavallers, ens indica la categoria i l'afany per restar a la vora de l'elit.

Ara bé, en determinades ocasions es va recórrer a personal extern. De vegades es pagava la factura del practicant de la medicina que havia atès el malalt, segurament perquè es trobaven fora del palau i havien recorregut a metges de la zona on estaven en el moment de patir un accident o emmalaltir. Així, en 1415 es van satisfer 33 sous al metge de Xàtiva que havia guarit un «ministrer o sonador d'instruments» anomenat Pocaroba de la seua malaltia⁵⁸ i el juny de 1419 es va satisfer al barber mestre Arnau 5 i 11 sous per sengles pagues per guarir al mossò del falconer en Rabassa «lo trench del cap» i «del genoll e del brax»⁵⁹. En altres ocasions es donava una ajuda directament a l'afectat. El juliol de 1386 reberen ajuda un tal Jordi per 14 dies que havia estat malalt 1 sou i mig diaris, i un tal Estevenet un sou en compensació del dia que havia estat malalt. També el mateix any Garcia del Bisbe rebé 35 maravedís (17,5 sous) pels tretze dies que havia estat malalt entre Villena i Xirivella⁶⁰. I és que les despeses que calia fer en temps de malaltia sovint no estaven a l'abast dels més humils. Els canvis en la dieta i la necessitat de consumir animals més cars (brou de gallines molt sovint) i els medicaments receptats pels metges suposaven un gran trastorn econòmic⁶¹. Cal notar com els que reben aquestes ajudes del duc solien ser joves mossos i personatges de poca consideració social que servien la cort en el seu itinerari. Probablement, els mossos que havien de viatjar, com ara amb les partides de caça, s'arrisaven a patir accidents. Un cas semblant seria el de Joan de Roma, un metge que va rebre 23 sous en 1419, sense que en tinguen notícia del motiu⁶².

Fer i fet, les inversions per ajudar membres de la casa o pròxims a ella en l'atenció mèdica que han restat en la comptabilitat semblen fets aïllats i que suposaren poca des-

⁵⁸ ARV: MR, 9577, f. 82v. Sobre aquest i els altres músics contractats pel duc, vegeu Castillo 1999, p. 157.

⁵⁹ ARV: MR, 9589, f. 83.

⁶⁰ *Ibidem*, 9605, ff. 13, 16r, 67. El compte de juliol es troba íntegrament transcrit a Garcia Marsilla 2010, pp. 189 i 191 (per als casos esmentats).

⁶¹ Ferragud 2011, pp. 74-75.

⁶² ARV: MR, 9592, f. 51v (7-XI-1419).

pesa⁶³. Potser hi hagué altres maneres d'atendre'ls dins el que foren les obligacions habituals dels seus metges i per això no en tenim reflex.

Com s'ha vist, els individus relacionats professionalment amb la salut de la casa noble més nombrosos i diversos foren els apotecaris. Atesa la gran varietat de productes que subministraven resulta comprensible que els apotecaris al servei del duc foren diversos. Vicent Olaso suggeria que a Gandia devia haver poca implantació d'aquests artesans, atinent que el 25 de desembre de 1373 Alfons el Vell rebé de mans de Pere March unes medicines comprades a l'especier de la ciutat de València Domingo Corts, per valor de 1.113 sous i 8 diners⁶⁴. És possible que en aquell moment encara no hagués contractat o no n'hi hagués cap que suscités la confiança del marquès o fos capaç de subministrar la quantitat de productes que consumia la casa noble. El ben cert és que optà per fer una compra extraordinària a un dels apotecaris més rellevants de la València del moment. Tanmateix, cal pensar que a Gandia ja existia un nombre important d'apotecaris —com mostren els protocols notarials— que podien satisfer les necessitats locals més bàsiques, com ocorria a altres municipis valencians⁶⁵. I amb tot la cort adquiria encara bastants dècades després, concretament en 1412, productes d'apotecari de València (algàlia i pertums) i fns i tot Lleida (ciris i brandons; diverses espècies i fruites) en 1412⁶⁶.

La qüestió és que, el 1377, el marquès ja comptava amb un apotecari anomenat Domingo Nicolau. Aquest cobrava a raó d'una bèstia que mantenia durant el temps que estava al servei de la cort i se li descomptaven els dies que havia estat absent, a raó de 4 maravedís el dia⁶⁷. Aquest Domingo devia tenir un parent anomenat Tomàs, que també treballava per a la casa, però que només apareix una vegada. Per a

⁶³ Això contrasta amb la despesa habitual en els seus domèstics feta pel compte d'Empúries. Vela Aulesa 2013, pp. 116-124.

⁶⁴ Olaso: 1988, p. 30 (cita Camarena 1959, p. 4).

⁶⁵ Ferragud 2016a, pp. 52 i 58-60; Ferragud 2019, pp. 46-48, 77-79.

⁶⁶ ARV: MR, 9582, f. 38 i 123v (paper solt).

⁶⁷ *Ibidem*, 11593, f. 2 (agost 1377).

aquest darrer treballava Berenguer Cantussa («lo qualirà ab en Thomàs Nicolau, specier de casa mia»), un apotecari assalariat, segurament un jove oficial que no tenia l'opció d'independitzar-se encara. Nicolau l'utilitzava per a rebre diversos pagaments. De fet, es conserva una cédula d'una llista de medicaments per un valor de 96 sous i 4 diners que eren deguts pel marquès al seu apotecari, i que aportada per Cantussa a l'escriptura de ració va servir per a fer efectiu el pagament⁶⁸. Cantussa es convertiria en proveïdor en 1412, quan tot fa pensar que s'havia independitzat de Domingo i Tomàs Nicolau. Aquell any va cobrar 1.574 sous «per preu de speciaria e medicines preses de aquel per obs de la casa del dit senyor»⁶⁹.

Un element molt rellevant entre les fabricacions dels apotecaris era la cera i els seus derivats. El manteniment d'una part de l'armament depenia de l'encera. En aquest sentit, en 1410, Andreu Pèreg cobrà «per V unces de cera nova per untar los dits arnesos»⁷⁰. Però realment on més es despenia era en la fabricació de ciris i candelers per a la il·luminació, i molt particularment dels espais religiosos on els molt nombrosos rituals exigien de la seua utilització. Així, Francesc Guda rebia en 1419 diverses quantitats per «ciris grossos» que s'empararen en festivitats com el Corpus i alguns destinats a l'església de Santa Maria del Rebollet⁷¹. Però els apotecaris també podien subministrar altres pro-

⁶⁸ «los quals li són deguts per medecines que ha fetes a obs meu e de mes filles segons appar en una cédula de les dites medecines». Ibidem, 11593, f. 144. En concret, a la llista apareixen productes en les més diverses formes en les quals es podien administrar medicaments: xarops, unguents, clisteris (incloues les mànegues per posar-lo), pólvors, olis i emplastes.

⁶⁹ Ibidem, 9582, f. 34.

⁷⁰ Ibidem, 9621, f. 37 (8-VI-1410).

⁷¹ Ibidem, 9592, f. 51 (7-XI-1419). Una dada ens fa pensar que Francesc Guda i la seua nissaga podrien ser originaris de Xàtiva i que es van traslladar a Gandia per la influència de la cort ducal. En 1416, ell i la seua esposa Francesca reconeixien Jaume Esteve, apotecari de Xàtiva, que els va pagar 27 lliures (540 sous) pel preu que li vengueren una casa a la capçal de la Costera, a la parroquia de Santa Maria, que tenien sota domini del rei a cens de 7 sous i també domini de Nicolau Carbonell a cens de 50, i que es vengué per un preu de 600 sous (AHN: Noblezza, Osuna, protocols de Pere Pugetiol, 1280-4, 29-IX-1416).

ductes com la sal. Bernat Guda cobrà 20 sous en 1373 per dos caïssos i mig de sal «a obs de losar lo Forn Major»⁷².

No comptem a penes amb dades que ens donen informació sobre Guda fins ben entrat el segle. De fet, només sabem que durant els mesos de novembre i desembre de 1417 aquest apotecari va fer de procurador de Mahomet Edam Benaniça, almirall de Vall de Gallinera, Azmet Abenfega, habitant de la Vall d'Ebo, i Abraham Chiquir, almirall de la vall d'Ebo⁷³. Per quina raó aquest apotecari hauria rebut la confiança dels moros de les valls de la Marina no ho sabem, però evidencia també una rellevància d'aquest personatge, quan encara devia ser bastant jove. Ara bé, gràcies a un codici testamentari fet el 12 d'octubre de 1462 sabem que Francesc Guda estava casat amb Jaumeta⁷⁴. Si considerem que es tracta del mateix apotecari, cosa versemblant, això significaria que hauria enviuat i s'hauria casat en segones núpcies⁷⁵.

⁷² Camarena 1959, p. 4. D'aquests apotecaris ens han arribat notícies que manifesten les seues estretes relacions familiars i segurament també professionals.

⁷³ AHN: Noblezza, Osuna, protocols de Pere Pugetiol, 1280-10.

⁷⁴ El testament havia estat redactat molts anys abans, en 1450, però no sembla que s'haja conservat.

⁷⁵ Del presumpte matrimoni amb la segona dona tingué quatre filles. Francesca va ser casada amb l'apotecari de la ciutat de València Dionís Català, mentre que Joana es va unir en matrimoni a Joan de Casanova, notari gandienc. Fet i fet, Guda havia aconseguit avantatjosos matrimonis per a ambdues de les seues filles. Però encara en quedaven dues més. Magdalena era monja menorreta en el convent de València, i Damiata encara restava fadrina, i òbviament era una preocupació per als cònjuges. Es per això que el darrer codici de l'apotecari se'n fa ressò, en afirmar que en haver-les casat ja no necessitaven més béns, a diferència de Damiata, per a qui quedaven tots els béns restants. També Jaumeta, que va fer testament just el mateix dia que Francesc feia el codici, deixava tots els seus béns a les filles, però en particular a Damiata «tota la roba que yo aportí en temps de matrimoni al dir en Francesch Guda, marit meu, o per estimació de aquella ço que fon veritat valer aquella». (El testament es troba redactat just a continuació del codici del marit. En aquest varen ser nomenats marmessors el seu germà, Ausiàs Antich, i ambdós gendres, Dionís, l'apotecari, i Joan, el notari). Només Magdalena rebria 100 sous que li havien estat llegats en el primer testament. Per a l'esposa, Guda va reservar l'ús de tots els seus béns dels quals podria gaudir tota la seua vida.

És evident que els apotecaris mantenien una estreta relació d'amistat, que cal situar originalment en tant que practicants del mateix ofici. Bona mostra d'això seria que foren testimonis del codici testamentari de Guda els apotecaris gandlencs Salvador Andreu i Francesc Pedroló⁷⁶. Però encara ho és més el concert del casament d'una filla, Francesca, amb Dionís Català. Els Català eren una nissaga d'apotecaris amb presència a València, Gandia i Aiora⁷⁷. L'agost de 1391, Domingo Català, que es deia apotecari habitant de Gandia, es casava amb Peirona, filla de Pere Mongó, d'Albaida, que estava al servei de Violant, esposa del marquès de Villena, i Elionor, amb un dot de 2.000 sous al qual va fer un augment de 1.000 sous. Dos testimonis d'aquell acte notarial foren dos personatges vinculats a la casa del marquès, el metge Benet de Flors i l'apotecari Tomàs Nicolau, al qual se sumava un tal Joan de Llorca⁷⁸. El fet de pertànyer al servei del marquès, sumat a la circumstància d'haver de relacionar-se en l'àmbit professional de l'exercici de la medicina, els va vincular fins a emparentar o fer-se presents en actes socials tan significatius. Però Domingo degué enviuudar en una data indeterminada, i es va casar amb Joana. D'aquest matrimoni nasqué Dionís⁷⁹, que esdevindria gendre de Francesc Guda.⁸⁰

⁷⁶ AHN: Noblezza, Osuna, protocols de Joan Llorca, 1323-26. De fet, sabem que Salvador Andreu havia comprat per 10 lliures (200 sous) una terra d'Olivar a Gandia a Dionís Català i la seua mare Joana. ARV: Protocol notarial d'Andreu Julià, 1272 (2-VII-1441).

⁷⁷ Un apotecari anomenat Jaume Català, d'Aiora, és esmentat en 1424, en tant que testimoni d'un document a Gandia. AHN: Noblezza, Osuna, protocols de Joan Llorca, 1323-8 (14-I-1424). També Domingo tenia relació amb un apotecari de València anomenat Antoni Català, de qui va ser procurador, tot i que desconexem quin era el seu parentesc. *Ibidem* (3-IV-1424). Protocol notarial de Joan Llorca (1424).

⁷⁸ *Ibidem*, Joan Avellà, 1175-8 (5-VIII-1391).

⁷⁹ *Ibidem*, Pere Pugetiol, 1280-13 (13-XII-1430).

⁸⁰ Sabem que el 1418 Domingo Català tenia dues cases i obrador que afrontaven amb l'obrador de Jaume Pelegrí (no sabem si també apotecari). Domingo tenia intenció de fer donació d'aquest alberg al seu fill Antoni quan aquest fos col·locat en matrimoni. Per això va fer promesa Elionor de Prades, esposa del noble Jaume de Prades, que tenia la seua llar veïna a la de l'apotecari, que la casa no seria lliurada a ningú sinó al seu fill, això sota pena de 100 florins. *Ibidem*, 1280-6. Desconec quin seria l'objectiu de semblant mesura, ni perquè l'apotecari s'hi avingué.

Amb les dades a l'abast, podem pressuposar que els apotecaris aconseguiren certa promoció social amb el servei a la casa nobiliària que dominava Gandia, reblada amb un casament adient. Això també es fa evident en el cas dels metges. Vicent Lloret va casar la seua filla Beatriu amb el cavaller de Gandia Pere de Trullàs⁸¹. La fortuna aconseguida per Lloret, entre altres coses al servei del duc, va permetre fins i tot dotar una filla com per fer-la atractiva a un cavaller. D'altra banda, Benet de Flors, casat amb Agnès, tingué un fill anomenat Ausiàs, batxiller en decrets. Amb la mort del metge el març de 1410, mare i fill vengueren per 2.300 sous dues cases juntes que tenia la família al carrer Major, i que confrontaven amb la flor i nata de la petita noblesa local⁸². Tenia en possessió una esclava negra d'origen sarraí, batejada amb el nom de Nicolaua⁸³. Tot plegat eren símptomes de benestar econòmic. I és que la capacitat de promoció dels professionals de l'art mèdic fou en temps medievals molt considerable, reflex evident del gran prestigi que tenien.

La medicina entre les elits de la Safor a través del mirall marquí

Els comentaristes de l'obra d'Ausiàs March han revelat en els seus estudis la gran quantitat de versos on es reflecteixen qüestions relacionades amb la filosofia natural i particularment sobre la medicina. Així, cal parlar esment en l'abundància de termes relacionats amb la interpretació galenista de la fisiologia humana, com ara el temperament, les complexions o els humors⁸⁴. És ben sabut que March tenia una formació

⁸¹ El cavaller va fer donació a Ausiàs Ferrri, veí de la vila, de tots els béns de l'herència de la seua dona, «in bonnis que quondam fuerent dicto magistri Vincencii Loret et Beatricis, coniugum defunctorum socerum meorum». *Ibidem*, Pere Pugetiol, 1280-17 (13-I-1441).

⁸² *Ibidem*, Joan Llorca, 1136-4 (20-X-1411 i 5-XII-1411).

⁸³ Va nomenar Francesc Mareu, de València, perquè la vengués. *Ibidem*, Ramon Aguadada, 1172-3 (9-II-1389).

⁸⁴ Badia 1997, pp. 48-53. Un recull exhaustiu de tot el vocabulari mèdic utilitzat en el poemari marquí (salut, malaltia, anatomia, fisiologia,

extensa en diversos àmbits del coneixement, com queda ben pales a la seua obra⁸⁵. Aquesta informació li havia arribat a través de la lectura de llibres presents a la seua biblioteca, de la qual Bohigas ja va subratllar en el seu moment que quan es redactà l'inventari *post mortem* dels seus béns, fet en 1459, a penes en quedava un esbós del que degué ser en realitat el seu contingut complet⁸⁶. Efectivament, els onze volums registrats estan lluny del que fou el conjunt bibliogràfic que March va poder assolir; la dispersió dels fons en el moment de l'inventari ja era una realitat. També cal parlar esment que Ausiàs tingué accés al contingut de les biblioteques del seu pare i la seua mare, de les quals coneixem els textos. Tanmateix, l'interès per la filosofia natural i les ciències no van estar entre les predileccions dels seus progenitors.

Els intercanvis de llibres entre coneguts i amics, com també el seu empenyorament com a garantia en préstec era freqüent. Això vol dir que el poeta podria haver tingut accés a més fonts per aquesta via⁸⁷. En qualsevol cas, falten els volums que degueren inspirar la part dedicada al coneixement mèdic. Lola Badia ha posat de manifest que serien les enciclopèdies mèdiques les que bastirien l'aproximació marquiana al món mèdic i la filosofia natural. Certament, franciscans i dominics havien mostrat gran interès en l'estudi de la natura i havien produït compendis que circulen amb profusió, també gràcies a traduccions venetacles. Aquest podria ser el cas del *De proprietibus rerum* de Barotomeu l'Anglès i de l'*Speculum naturae* de Vicent de Beauvais⁸⁸. Els predicadors, per exemple, les solen tenir com a font per a bastir exemples en els seus sermons⁸⁹.

medicina clínica, terapèutica, medicaments...), a Alemany Ferrer 2018, pp. 163-173. Una aproximació a la poesia de March des de la història de la medicina, excepcional, ha estat la de Peset Llorca 1987.

⁸⁵ Cabré 1996.

⁸⁶ Vegeu Bohigas 2005, p. 16.

⁸⁷ Ferrando i Delgado 2000. Sobre préstec de llibres, vegeu Ferragud 2019, pp. 111-112.

⁸⁸ García Ballester 2001, pp. 619-620.

⁸⁹ Per al cas de Vicent Ferrer, vegeu Ferragud i Olmos de León 2012, pp. 276-278.

Un dels referents mèdics més evidents en els versos de March és l'obra atribuïda a Hipòcrates, base sobre la qual es va assentar bona part de la medicina medieval, i que fou ben popular i recollida també en les enciclopèdies esmentades, i d'altres obres més. La fascinació i reconeixement de la seua obra arribà a tal punt que el poema CXIII de March comença amb quatre versos que recullen el primer i conegudíssim aforisme del metge de Cos, en un poema on la salut, la malaltia i la medicina estan molt presents⁹⁰:

La vida's breu e l'art se mostra longa;
l'esperiment defall en tota cosa;
l'entemiment, en lo món no reposa;
al juí d'hom la veritat s'allonga (CXIII, 1-4).

Convindria insistir també en el fet que els *Aforismes* havien estat traduïts al català ja en temps de March, almenys dues vegades que en tinguem notícia, si bé podrien haver-ne sigut més⁹¹. Si Ausiàs en tingué accés o no a una versió catalana no ho podem saber; Però cal tenir present que els públics interessats per la medicina foren molt diversos, més enllà dels professionals, com ja s'ha dit, i en particular els *Aforismes* apareixen en les biblioteques reials i d'alguns eclesiàstics. Fet i fet, la medicina havia esdevingut un agent cultural de primer ordre i els sectors cultivats de la societat tenien coneixements suficients com per parlar-ne amb certa propietat. En el cas dels lletraferits, poetes i sermoadors, a més a més, la medicina (coneixements doctrinals entorn de la salut i la malaltia, i l'atenció mèdica en el seu sentit més ampli) va donar un gran joc metafòric per abordar molts temes⁹².

Arabé, l'experiència d'emmalalir apareix en la poesia marquiana molt més que els passatges on es fan visibles els coneixements de la doctrina galenista. Una primera aproximació comença per la dificultat del malalt per entendre el significat dels símptomes i senyals que experimenta en el seu cos:

⁹⁰ Redondo 1996.

⁹¹ Hipòcrates 2000.

⁹² En el cas dels predicadors, vegeu Ziegler 1998, pp. 176-212.

Sí co'l malalt que no'n tén los senyals
del accident e penssa qu'està bé,
e veu pulguó que prestament li ve,
o als peïor que'l descobre sos mals (CII, 177-180).

El pulgó fou el mot utilitzat a València per a designar les erupcions cutànies que s'esdevenien amb motiu d'algunes febres i que arribà a ser confós fins i tot amb els signes de la pesta. Val a dir que les erupcions cutànies eren difícils d'interpretar i que podien ser susceptibles de portar a confusions amb malalties tan terribles en aquell temps com la lepra⁹³. Es a través d'aquesta experiència coneguda que un malalt podia arribar a entendre el que li podia estar succeïnt, i preveure un futur complicat i incert.

Les referències a la malaltia són diverses al llarg dels poemes. March recorrerà a l'explicació bàsica de l'origen de la malaltia recorrent a l'alteració del balanç dels humors que componen el cos, com ho fa als poemes XCIX, 65-68, i CXVII, 141-143, i més en particular en XCIV, 17-20:

Dins lo cors d'om les humors se discorden;
de temps en temps llur poder se trasmuda:
en un sol jorn regna melanconia,
en aquell mateix còlera, sançh e fleuma.

Fins i tot farà esment a l'humor radical del qual depèn la durada de la vida i l'arribada de la mort (LXIII, 57-64)⁹⁴. March parla també del mal més temut, la pesta, que en diversos moments de la vida del poeta va fer acte de presència al regne de València⁹⁵. March proposa com a causa de

⁹³ Ferragud 2018d, pp. 340-346.

⁹⁴ Consideracions generals sobre l'humoralisme medieval, a Demaitre 2013, pp. 17-21. Sobre l'humor radical, vegeu Vilanova 2010.

⁹⁵ Segons les dades exhaustives sobre epidèmies recollides per Rubio Vela, March conegué al llarg de la seua vida set episodis pestífers (1401-1403, 1410-1411, 1414, 1420-1422, 1428, 1439, 1450), el darrer dels quals fou segurament el més greu i devastador pel seu impacte sobre la demografia i l'economia del regne. A això cal sumar diversos episodis de febres que també commocionaren els valencians de la primera meitat del Quatre-cents. Rubio Vela 1994-1995.

l'escampament del contagi l'aire corromput («tu est aquell ayre molt pestilent portant al món una plaga mortal»; LXVI, 37-38). Efectivament, la corrupció de l'aire, segons el galenisme, era la primera causa de la difusió de la pesta, tal com indicaven els regiments de pestilència⁹⁶. De malalties més comunes n'apareixen diverses, concretament les relacionades amb la vista, com ara la cataracta i la gota serena (XCII, 36, 38); la pleuresia o gota (CXIII, 183); i la referència a ferides (amb el mot «plaga») (XCIX, 7; XXXVI, 4; LXXXVII, 274). Totes elles tenen en comú una cosa: poden conduir a la discapacitat, a la impossibilitat de viure una vida com l'anterior, ja que causen estralls o seqüeles irremediabls. De fet, la discapacitat en diverses manifestacions apareix als poemes. Coixos, paralítics, contrets, cecs, però particularment sords i muts desfilen pels versos. Certament, en la societat medieval era habitual la presència de persones que patien aquesta mena de minusvalideses. Les dificultats per sobreviure així no devien ser poques i sovint la dependència dels parents i coneguts era gran, malgrat les ajudes caritatives que la societat pogués disposar⁹⁷. En set poemes, March descriu com, en alguns casos, la natura cruel el dona a algunes persones l'amarga dissort de nàixer privat d'un sentit:

Natura molt se vol mostrar cruel,
aspra, fort e dura,
que tal complexió'n procura
faent-nos semblants als bruts,
així com fa molts sorts e muts
e difformes molt estranys (CXXXVIII, 164-169).

March compara les persones que pateixen aquestes incapacitats o deformitats (monstruositats) als animals (bruts). Certament, aquells que naixien amb una deformitat del seu cos eren considerats monstres, criatures de Déu, cer-

⁹⁶ Alcanyis 2008, pp. 60-61.

⁹⁷ Els treballs sobre la discapacitat han proliferat els últims anys. Vegeu com a exemple l'obra de Metzler 2006.

tament, que havien de ser acceptats com a producte de la creació, però que costaven d'explicar i causaven curiositat i estupor.⁹⁸ No sabem si March n'hauria contemplat d'aquestes meravelles, tot i que no seria gens d'estranyar.

En altres versos el poeta mostra l'angoixa de la tenebra i el silenci, la mala fortuna d'aquell que perd la visió, però també l'oida i la parla (CXX, 17-20). Segurament, aquesta sensibilitat estiga relacionada amb l'experiència de conviure amb la seua germana Peirona, sorda i muda de naixement, de la qual se'n va ocupar a la mort de la mare, a requeriment del justícia de Gandia («com la dita na Peyrona no puxa ni deja star sens curador qui aquella ni béns de aquella regerca»)⁹⁹. La sensibilitat de la mare, Elionor, vers la filla traspua en les seues paraules i voluntats darreres, per tal de protegir-la, en veure-la desvalguda: «la dita Peirona, filla sua, era nada muda e sorda, e deia-ho ab gran dolor de cor» o «la qual nostre Senyor Déu ha feta de paraula freturosa, com sia sens paraula». La nena «es feia entendre amb senyals de les mans i de la boca»¹⁰⁰.

Les malalties referides a la vista, arribant a la pèrdua de la visió, no eren estranyes entre homes i dones d'aquell temps. Els riscos, segons la vida que portava cadascú, eren importants. En general, la qualitat de l'alimentació i la higiene eren causes freqüents dels problemes oculars. Una llarga vida dedicada al treball intel·lectual o engrescat en la lectura, com era el cas de professionals de la medicina, la teologia o el dret, podia conduir a problemes com el desenvolupament de les cataractes i la pèrdua de la visió, si no la ceguesa absoluta. La ciència va permetre que en temps de

⁹⁸ Davis 2011, pp. 54-55. L'aproximació a la monstruositat i la seua conceptualització canvià significativament al llarg del segle XVII. Mossèn Joan Porcar va recollir diverses notícies al seu dietari (mentre no se'n troba cap al *Dietari* de Melcior Miralles, capità del Magnànim). Porcar 2012, p. 145 (9-IX-1604; es penjà un home que tenia cua com de porc); p. 162 (12-IX-1695; xiquet abandonat a l'hospital general amb dismèlia); p. 198 (1608; troballa d'un gat monstruós); pp. 160-161 (23-IX-1612; naixement d'uns siamesos); p. 284 (peix monstruós) i p. 587 (monstre).

⁹⁹ La relació entre Ausiàs i Peirona és analitzada a Garcia-Oliver 2009, pp. 134-139, 332-334.

¹⁰⁰ *Ibidem*, pp. 134 i 317.

March ja fos possible l'ús de les ulleres. A València circulava aquell artefacte que podia contribuir a resoldre els estralls de l'edat en la vista¹⁰¹. També resulta rellevant remarcar que hi havia a València individus itinerants, arribats de fora fins i tot del regne, que guarien problemes dels ulls¹⁰². Són també ben coneguts els casos de monarques afectats per les cataractes, com ara Joan II, per als quals la cirurgia, reeixida, fou la solució¹⁰³. Però això seria excepcional. Potser March s'hi referia amb el temor de poder perdre la visió i que això li impedís allò que tant estimava, llegir i escriure versos o contemplar l'estimada. Al que sí que devia ténen March era a les ferides, tan habituals per a un home d'acció, per a qui participar en partides de caga, manipular animals diversos (cavalls, gossos i falcons) i viatjar sovint eren riscs elevats¹⁰⁴. Per no parlar que les ferides freqüents infligides durant enfrontaments armats eren la causa de la major quantitat d'intervencions mèdiques pericials en la cort del justícia criminal¹⁰⁵. Fet i fet, March es va referir a les nafres amb major freqüència que a altres problemes de salut del cos. I, finalment, apareix la gota, una malaltia que afectava en la bellesa molts homes de l'elit, com el mateix Alfons el Vell. Són diversos els individus que als registres de la Cancelleria reial reben una disculpa de fer-se presents a la cort, acompanyar el rei a la guerra o complir amb obligacions municipals, pel fet de la seua senectut i patir la malaltia de poagre o gota. Entre altres hi ha els cavallers i membres de la noblesa¹⁰⁶.

¹⁰¹ Un monjo alemany resident a València en tenia diverses ARV: *Protocols*, 2443, ff. 30-32.

¹⁰² És el cas de mestre Jaime, «sanator oculorum, naturalis regni Castellae». *Ibidem*, protocols de Joan de Campos, 416, s. f. (8-VII-1419).

¹⁰³ Simón de Guillenna 1925; Simón Tor; Simón Castellví; Simón Castellví; Simón Castellví; Simón Castellví i Perrejo Fernández 2016, amb notables deficiències en les citacions d'arxiu i la contextualització histogràfica.

¹⁰⁴ Sobre els perills per a la salut dels cavallers, particularment en temps de guerra, vegeu Ferragud (en premsa). Cal recordar que Joan I, conegut amb el sobrenom del Caçador, va morir precisament en un accident durant la pràctica cinegètica.

¹⁰⁵ Ferragud 2016b.

Però, sens dubte, les malalties que apareixen per damunt de tot en la poesia marquiana són aquelles que afecten la ment. Quan Peset Llorca va explicar a partir de textos de la literatura catalana medieval totes les accpcions donades a la bogeria en temps medievals i els seus significats, la poesia de March n'esdevé una font de primer ordre. Una bona mostra és l'ús d'un lèxic molt variat relacionat amb el tema: foll, follia, folleiant, follament, innocent, fora seny, frenètic...¹⁰⁷ La terminologia emprada i les connotacions són molt diverses, però quasi sempre vinculades amb el trastorn que provoca l'amor, les anomenades passions de l'ànima. Aquesta era la sisena cosa no natural —aquells elements amb els quals interactua el cos humà que poden provocar l'alteració de la salut— que dins el sistema galenista podien propiciar la malaltia¹⁰⁸. Per la pertorbació que podia comportar a l'ànim, l'amor esdevingué per als metges una de les causes de malaltia. Ara bé, el valor cultural que assolí la medicina va fer que una idea com la de l'amor cortès, considerat una malaltia, impregnàs la poesia tardomedieval i l'*amor heros* (l'amor obsessiu o la malaltia de l'enamorat). Així ho va entendre i utilitzar March¹⁰⁹.

Els bojos eren immobilitzats, encadenats o lligats quan la seua fúria els convertia en perillosos. March també va posar de manifest aquesta manera habitual en el seu temps per al maneig dels afectats per malalties mentals (CXXVIII, 197; LIII, 35). Mentre el malalt podia ser sostingut per la família romana a la llar, però quan el maneig de la solució

¹⁰⁶ Pere el Cerimoniós reclamava el seu oncle, l'infant Pere, però aquest no podia acudir afectat de poagre. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA): Cancelleria reial (C), reg. 1265, f. 140v; 22-2-1380). Ramon Burgés, un cavaller mallorquí, queda disculpat en 1380 de participar en els afers comunals de la ciutat per patir aquesta mateixa malaltia (ibidem, 1438, f. 176v; 10-II-1383). Val a dir que sabem també de diversos metges il·lustrats que en la seua senectut patiren la gota.

¹⁰⁷ Peset Llorca 1987, pp. 66, 73, 79, 94-95, 98-101, 117, 123-124, 129 i 139.

¹⁰⁸ Sobre el concepte vegeu García Ballester 1993.

¹⁰⁹ March es referí en uns versos a Pau de Bellviure, un poeta que va embogir d'amor per una dona (LI, 37-38). Arnau de Vilanova va ser precisament el primer autor de l'Occident medieval que va dedicar un tractat a l'estudi de l'amor com a font de malaltia. Vilanova 2011.

depassava aquestes possibilitats convenia portar-los a hospitals. No era infreqüent que durant el segle XIV els hospitals custodiassen bojos¹¹⁰. És molt possible que March hagués presenciat les conseqüències de la malaltia mental i aquestes pràctiques d'immobilització que repeteix als seus versos. En realitat, no hi havia cap tractament mèdic per a guarir aquestes malalties, tot i que habitualment es va utilitzar la hidroteràpia, les purgacions i la flebotomia¹¹¹.

Pel que fa a la terapèutica, March mostra el que era habitual entre les elits valencianes, el recurs constant a la medicina en les seues vides i el consum abundant de medicaments receptats pels metges, tal com hem vist en el cas del duc de Gandia¹¹². March utilitza el joc que donen als seus versos les diverses formes en què es pot administrar un medicament (XCIX, 79; XXXVI, 1): lletovari (XCII, 54; CXV, 151-152), unguent (LXVI, 10) i porga (LXXXVIII, 67). El poeta no es pot estar de fer esment a la desagradable experiència que comporta el mal sabor del medicament (CXII, 129; LXXXVII, 67; CXIII, 139-140)¹¹³.

En una dotzena d'ocasions el metge apareix en els poemes, sense especificar si aquest és físic o quirúrgic, divisió tradicional dels pràctics dins el galenisme. En general, March utilitza imatges sobre la complexitat de la trobada del metge amb el malalt, l'acte clínic, preferentment. Així, fa una consideració sobre el valor que té el coneixement de la teoria per al practicant de la medicina. Tanmateix, si aquesta no s'aplica no serveix de res:

Molt poch se val metge a si,
medecina student,
si no's d'ispost sanitar
ministrar a l'hom malalt (CXXVIII, 335-338).

¹¹⁰ Huguet-Termès i Arrizabalaga 2010.

¹¹¹ Topé 1994, pp. 239-270.

¹¹² Vela Aulesa 2013.

¹¹³ També fra Vicent Ferrer i fra Francesc Eiximenis van utilitzar l'argument del mal sabor del medicament en els seus sermons i escrits. Ferragud 2018b, p. 5; Eiximenis 1929-1932, vol. 2, p. 109, vv. 11-16.

Amb això feia una consideració de l'utilitarisme que va marcar la pràctica de la medicina medieval, segons el qual la seua raó de ser era el seu poder de guarir. Sense això la medicina no tindria cap valor¹¹⁴. Ara bé, si el nostre poeta valora la bellesa de l'art mèdica, al mateix temps considera fastigosa la seua pràctica, que a tots els sentits repugna (CXVII, 233-236).

March es refereix també a la manera com el practicant pot emetre un diagnòstic. No és prou amb allò que li explica el malalt, sinó que cal acudir als senyals, en primer lloc els que es perceben a simple vista (XVIII, 41-45). Encara més, el poeta valora la perícia del metge que sap trobar els signes de la malaltia, ocults als ulls dels profans (III, 9-16).

Crida l'atenció l'aproximació a la clínica feta en el poema CI, 1-8. March presenta una situació no gens estranya, aqò és, la d'un foraster que es troba lluny de la seua llar (en aquest cas un biscaí a Alemanya), i que afectat fortament (paralític) no és capaç de donar compte de la seua malaltia. Efectivament, la mobilitat de les persones en temps medievals era freqüent i per molt diverses raons, i emmalalir no era estrany. Acabar convalescent lluny de casa, i a més dins un domini lingüístic diferent, esdevenia una gran dificultat per a l'afectat, però també per a la família que havia de cercar-lo i tornar-lo¹¹⁵. March insisteix en un punt determinant: solament el metge que és pròxim i coneix les qualitats típiques dels habitants d'un lloc pot actuar convenientment per guarir-los¹¹⁶.

Un problema que es planteja dins la comunicació clínica és si el metge ha de desvetllar o no el diagnòstic al seu pa-

¹¹⁴ García Ballester 1995, p. 145.

¹¹⁵ Ferragud 2013, pp. 83-112.

¹¹⁶ No puc estar-me de referir-me a un episodi que manifesta que aquest coneixement que el metge tenia de les característiques dels individus d'un lloc era fonamental per a l'èxit de les teràpies. Quan la vila de Castelló de la Plana es va veure sorpresa per l'arribada de la pesta sense metge del comú, el batlle va suggerir contractar Berenguer Borràs, que llavors estava a Onda, i va manifestar: «la qual cosa era molt profirosa a la vila, en sguar com lo dit mestre Berenguer conexe a tots los vehins e llurs calhats e ere notable persona e abra en art de medecina». AMC: Llibre de consells, 9 (13-IV-1421).

cient. March reconeix el càrrec de consciència per al metge que oculta la perillositat de la malaltia (XLIV, 1-8). Fet i fet, són problemes d'eriqueta mèdica que preocuparen els professionals medievals¹¹⁷.

Que March valorava la tasca dels metges no n'hi ha dubte; ara bé, no s'està de mostrar situacions de desconcert per als professionals que no troben la causa de la malaltia malgrat els seus coneixements. Així ocorre al metge que observant el pols, una de les vies de diagnòstic més freqüent, que troba normal, i els altres vuit signes presents al rostre (fàcies hipocràtica) indicats per Hipòcrates en el seu *De morbis*, no és capaç d'entendre què està provocant la imminent mort del pacient:

Axí com és torbat algun bon metge
com del malalt lo mal no pot conèixer,
e veu bon polç e sa vida descrèixer,
ab bon cervell, cor, ventrell, melsa, ferge;
dels vuit senyals mortals qu'Ypocràs posa
no'n veu algú e sa vida s'abreuja (CXIX, 61-67).

Un punt de gran complexitat mèdica i social és el referit als tòxics que podia ingerir una persona. El verí és esmentat en set ocasions als poemes. March parla sobre la confusió entre el verí i el medicament (LIX, 1-8); el malalt que pren una cosa per l'altra en no tenir un bon coneixement d'ambdós productes (XCIX, 77-78) o bé perquè fa provatures (experimentus) que el poden damnar (CXIII, 221-224). En aquest sentit, fa al·lusió a la dona de poc seny que dona verí al fill perquè aquest li'n demana (I, 22-24). Solament en una ocasió es parla pròpiament d'un enverinament pre-sumptament intencionat (XCVIII, 33-34). A la València de March la circulació dels productes tòxics, com l'arsènic (orpinment o realgar), era molt comuna, ja que substàncies

¹¹⁷ En el *De cautelis medicorum*, obra apòcrifa que s'havia atribuït a Amanu de Vilanova, amb textos d'origen diversos sobre l'examen de les orines i deontologia mèdica, es posa en relleu l'actitud ambigua que ha de mostrar el metge respecte del diagnòstic i el pronòstic. Paniagua 1994, pp. 367-373.

com les esmentades es podien aconseguir fàcilment en les apotecaries. Els crims comesos amb verí, tot i no ser massa freqüents, generaven una forta commoció social i la por entre el veïnat, i obligaren a un control foral i municipal d'aquests tòxics.¹¹⁸ Les elits valencianes estaven especialment preocupades davant la possibilitat de patir una intoxicació provocada pels seus enemics i solien comptar amb els antidòts oportuns. A les *Ordinacions* de Pere el Cerimoniós hem vist l'obsessió del monarca per fer que qualsevol cosa que hagués d'ingerir fos provada per algun dels seus domèstics. La presència dels antidòts era habitual a les llars, com ho mostren els processos criminals estudiats, i també March en fa referència, i concretament a la triaga, el més popular i universal de tots (XCII, 39).

Finalment, podem considerar l'esment a l'alquímia, una ciència pròxima en alguns aspectes a la medicina i a la producció del medicament, sobre la qual March mostra una actitud contrària, i titlla de boig el que hi creu (CII, 169-170). En aquest sentit, la pedra filosofal és considerada tan impossible com l'amor que ell pretén assolir (LXXXVII, 59). Se situa així al costat d'altres autors coetanis que ofereixen una opinió semblant sobre l'art alquímica, com fou el cas de Jaume Roig¹¹⁹, tot i que l'ambigüitat fou bastant freqüent a l'hora d'enfrontar-se a aquesta ciència, sobretot entre els eclesiàstics, que se situen entre la crítica ferotge i l'afició extrema.

Quan Ausiàs March escrivia els seus versos, la medicina galenista estava plenament consolidada en terres valencianes, com arreu de la Corona d'Aragó i l'Occident europeu. Els metges formats a les universitats de l'Occident europeu, a les de la Corona d'Aragó, però també molt sovint a Montpeller, i més tard al nord d'Itàlia, eren el model ideal dins la societat del practicant de la medicina. Aquests físics, i també alguns cirurgians, barxillers, mestres o doctors, ocupaven moltes responsabilitats dins l'àmbit de la sanitat: metges d'hospitals, experts en tribunals de tota mena, met-

ges de municipis, de presons, assessors de les autoritats en matèria de salut pública, i fins i tot mestres d'escola i promotors de l'educació. Molts aspectes de la vida quotidiana estaven controlats per l'autoritat del metge. Una societat cada vegada més medicalitzada requeria els seus serveis, i disposar-hi donava prestigi al mateix temps. Eren aquests professionals els que atendien les elits, des de la monarquia fins als cavallers; alguns eren contractats també pels governs municipals, un àmbit en el qual no m'he detingut ací. No portar una vida sota l'atenta mirada del que entenia de medicina era impensable; una altra cosa seria seguir estrictament els seus consells. Aquests savis que llegien i estudiaven en manuscrits la filosofia natural, la medicina, i també altres ciències com l'astrologia o l'alquímia, s'havien convertit en peeces indispensables en el funcionament de la cosa pública, però també habitaven, ni que fos temporalment, als palaus nobiliaris. Ells controlaven, o almenys ho intentaven, la resta dels practicants de la medicina, molt més nombrosos, com els barbers-cirurgians i els apotecaris, que d'alguna manera els eren subalterns i completaven el procés terapèutic sota la seua direcció.

Els nobles, seguint l'exemple traçat per la monarquia, organitzaren rigorosament el personal de la seua casa i esmerçaren una part important dels seus diners en pagar una plantilla variada i variable de guaridors a les seues ordres, però també els medicaments i qualsevol cosa que fos requerida en bé de la seua salut. Acostumats a la presència de la malaltia, al temor de patir-la i més quan la sospita de l'epidèmia pestífera s'estenia, aquesta noblesa consumia molts recursos mèdics; ser guarit amb tot l'arsenal terapèutic que oferia el galenisme podia resultar bastant car, i endeuar-se per culpa d'això no seria estrany. Les vides dels nobles eren guiades per les sàvies paraules dels seus metges, que podien esdevenir una gran influència en tant que consellers personals, fins i tot més enllà de la salut. Els versos del poeta gandienc ens permeten aproximar-nos als sentiments del malalt, del qui necessita del metge en molt diverses situacions de la vida. Parla sobre les vicissituds de l'encontre de l'expert i el pacient, amb les seues complicitats i com-

¹¹⁸ Ferragud 2016c i 2018d.

¹¹⁹ Ferragud i Bertomeu 2015 pp. 435-436.

plicacions, i ens proporciona al capdavall una perspectiva que sovint no és possible a través de la documentació. La literatura esdevé així font per guaitar els neguits de l'ànima atribolada del malalt, les seues pors i les seues esperances:

Lo jorn ha por de perdre sa claror
quant ve la nit qu'expandeix ses tenebres;
pochs animals no cloen les papebes,
e los malats crexen de llur dolor (XXVIII, 1-4).

Bibliografia

- Alcanyís, Lluís (2008): *Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència*, ed. de Jon Arrizabalaga, Barcino, Barcelona.
- Alemany Ferrer, R. (2018): «El léxico médico de las poesías de Ausiàs March y su dimensión literaria», a Gema Vallín (ed.): *Enfermedades, médicos y pacientes en la literatura*, Academia del Hispanismo (Biblioteca de escrituras profanas, 62), Vigo.
- Badia, Lola (1997): «Ausiàs March i l'enciclopedisme natural: dades científiques per a un discurs moral», a Rafael Alemany Ferrer (ed.): *Ausiàs March: textos i contextos*, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat (PAM), Barcelona, pp. 31-58.
- Bohigas, Pere (2005): «Introducció a Ausiàs March» a *Poesies*, Barcino, Barcelona.
- Cabré, Lluís (1996): «Aristotle for the Layman: Sense Perception in the Poetry of Ausiàs March», *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 59, pp. 1-12.
- Camarena, José (1959): *Colección de documentos para la historia de Gandía y su comarca*, Imp. Casa Ferrer, Gandía, vol. 1.
- Castillo, Jaume (1999): *Alfons el Vell, duc reial de Gandia*, CEIC Alfons el Vell, Gandia.
- Cerveró, L. (1987): *La medicina en la literatura valenciana del segle XVI*, Tres i Quatre, València.
- Cifuentes i Comamala, Lluís (1995): *Medicina i guerra a l'Europa baix-medieval: la sanitat i la participació dels*

- seus professionals en les expedicions militars de la Corona d'Aragó (1309-1355)*, tesi doctoral de la Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra: 1993 (ed. microfotogràfica: Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra).
- (2006): *La ciencia en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Universitat de Barcelona/Universitat de les Illes Balears, Barcelona-Palma, 2 ed.
- (2011): «La cirurgia i la guerra en temps de Jaume I», a Maria Teresa Ferrer i Mallof (ed.): *Jaume I: Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, Institut d'Estudis Catalans (IEC), Barcelona, vol. 1, pp. 843-862.
- Dangler, Jean (2003): «Abject pilgrimage and healing in Jaume Roig's *Spill*», *Dynamis*, 23 (2003), pp. 167-191.
- (2014): «Dreaming of Valencia's Social Order in Jaume Roig's *Spill*», a Wendy J. Turner i Sara M. Butler (eds.): *Medicine and law in the Middle Ages*, Brill, Leiden-Boston.
- Davis, Surekha (2011): «The Unlucky, the Bad and the Ugly: Categories of Monstrosity», a Simon Mitman, Asa i Dendle, Peter J. (eds): *The Ashgate Research Companion to Monsters and the Monstrous*, Ashgate, Farnham-Burlington, pp. 49-76.
- Burlington, pp. 49-76.
- Dematre, Luke (2013): *Medieval medicine. The Art of Healing, from Head to Toe*, Praeger, Santa Barbara.
- Eiximenis, Francesc (1929-1932): *Terc del Crestià*, a cura dels Pares Marri de Barcelona, Norbert d'Ordal i Feliu de Tarragona, Barcino, Barcelona.
- (1986): *Dotzè llibre del Crestià*, edició a cura de Curt Wittlin et al., Col·legi Universitari de Girona/Diputació de Girona (Obres de Francesc Eiximenis, 3 i 4), Girona, vol. 2-I.
- (1986-1987): *Dotzè llibre del Crestià*, a cura de Curt Wittlin et al., Col·legi Universitari de Girona/Diputació de Girona, Girona, vol. 2-II.
- (2005): *Dotzè llibre del Crestià*, edició de X. Renedo et al., Universitat de Girona/Diputació de Girona, Girona, primera part, vol. I.
- Ferragud, Carmel (2005): *Medicina i promoció social a la Baixa Edat Mitjana (Corona d'Aragó, 1350-1410)*, CSIC, Madrid.

- (2007): «Los oficios relacionados con la medicina durante la Baja Edad Media en la Corona de Aragón y su proyección social», *Anuario de Estudios Medievales*, 37:1, pp. 107-137.
- (2009): *Medicina per a un nou regne: el paper de la medicina i els seus practicants en la construcció del regne de València (s. XIII)*, Bromera, Alzira.
- (2011): «El metge sota sospita: actuació mèdica en els testimonis pericials a ferits davant la cort del justícia criminal de la ciutat de València (1396)», *Recerques*, 62, pp. 69-94.
- (2013): «Enfermar lejos de casa: la atención médica y veterinaria en los hospitales de la Corona de Aragón durante la Baja Edad Media», *Anuario de Estudios Medievales*, 43:1, pp. 83-112.
- (2014): «Medicina i religió a la Baixa Edat Mitjana: el rol dels metges i les pràctiques penitencials en els sermons de sant Vicent Ferrer», *Scripta*, 3, pp. 27-45.
- (2015): «Barbers in the process of medicalization in the Crown of Aragon during the late Middle Ages», a Sabaté, Flocel (ed.): *Medieval Urban Identity: Health, Economy and Regulation*, Cambridge Scholars, Newcastle, pp. 143-165.
- (2016a): «Els practicants de la medicina a Alzira durant la baixa Edat Mitjana (1355-1464): activitat econòmica, política i social», a Comes i Hernández, Salvador i Añó Bressó, Raül (eds.): *De la paraula a la sociabilitat: associacionisme i moviment obrer a la Ribera del Xúquer [Actes de la XIV Assemblea d'Història de la Ribera]*, Ajuntament d'Alginet, Alginet, pp. 45-60.
- (2016b): «El coneixement expert dels cirurgians en els tribunals de justícia valencians. La pràctica de la desossipiació», a Feller, Laurent i Rodríguez, Ana (eds.): *Expertise et valeur des choses au Moyen Âge. II. Savoirs, écritures, pratiques*, Casa de Velázquez, Madrid, pp. 315-329.
- (2016c): «Los peritajes médicos en la Valencia bajomedieval: los casos de envenenamiento», *Dynamis*, 36:1, pp. 119-141.
- (2018a): «A Multiple Poisoning in the city of Valencia: the Sanxo Calbó's Crime», a Tracy, Larissa (ed.): *Medieval and Early Modern Murder*, The Boydell Press, Woodbridge, pp. 371-394.

- (2018b): «La enfermedad y la práctica médica en los sermones de Vicente Ferrer», *eHumanista*, 39:1, pp. 1-11.
- (2018c): «De la aljama a la corte: aproximación biográfica del médico converso valenciano Pere Pintor (ca. 1423-1508)», *Sefarad*, 78:2, pp. 329-365.
- (2018d): «El predicador i la lepra: malaltia i moral en els sermons de sant Vicent Ferrer», *Afers*, XXXIII:90/91, pp. 325-352.
- (2019): *Una ciutat medieval en cerca de la salut (Xàtiva, 1250-1500)*, Afers, Catarroja-Barcelona.
- (en premsa): «Injuries, Amputation, and Disabilities», a *Encyclopedia of the Global Middle Ages*, Bloomsbury Academic, Londres.
- i Olmos de León, Ricardo (2012): «La cetrería en los ejemplares, símiles y metáforas de san Vicente Ferrer», *Anuario de Estudios Medievales*, 42:1, pp. 273-300.
- i Bertomeu, José Ramón (2015): «Mirades sobre l'alquímia a la València baixomedieval: un procés judicial sobre la producció de l'or potable (1440-1445)», *Afers*, XXX:82, pp. 421-446.
- i Vela, Carles (2018): «De l'apothecaire à la maison: la distribution des médicaments au Bas Moyen Âge à partir du cas de la maison nobiliaire des de Tous (Valence, 1446) 1136-5», a Rieder, Philippe i Zanetti, François (eds.): *Matéria médica. Savoirs et usages des médicaments aux époques médiévales et modernes*, Rayon Histoire de la Librairie Droz, Paris, pp. 87-104.
- García Ballester, Luis (1988): *La medicina a la Valencia medieval. Medicina i societat en un país medieval mediterrani*, Alfons el Magnànim, València.
- (1993): «On the origin of the 'six non-natural things' in Galen», a Kollesch, Jutta i Nickel, Diehard (eds.): *Galen und das hellenistische Erbe: Verhandlungen des IV. internationalen Galen-Symposiums veranstaltet vom Institut für Geschichte der Medizin am Bereich Medizin (Charité) der Humboldt-Universität zu Berlin 18.-20. September 1989*, Steiner, Stuttgart, pp. 105-115.
- (1995): «*Artifex facticus sanitatis*: health and medical care in medieval Latin Galenism», a Bates, Don (ed.):

- Knowledge an the Scholarty Medical Traditions*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 127-150.
- (2001): *La búsqueda de la salud: sanadores y enfermos en la España medieval*, Península, Barcelona.
- García Marsilla, Juan Vicente (2010): *La taula del senyor duc: alimentació, gastronomia i etiqueta a la cort dels ducs de Gandia*, CEIC Alfons el Vell, Gandia.
- (2013): «Alimentación y salud en la Valencia medieval. Teorías y prácticas», *Anuario de Estudios Medievales*, 43:1, pp. 115-158.
- García-Oliver, Ferran (2009): *Ausias Marc*, Universitat de València, València.
- Herrando i Delgado, Josep (2000): «Crèdit i llibres a Barcelona, segle XIV: els contractes de venda de rendes (censals morts i violaris) garantits amb vendes simulades de llibres. El llibre, instrument econòmic i objecte de cultura», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, 18, pp. 7-222.
- Hipòcrates (2000): *Aforismes. Traducció catalana medieval*, a cura d'Antònia Carré, Curial/PAM, Barcelona.
- Huguet-Termes, Teresa i Arrizabalaga, Jon (2010): «Hospital Care for the Insane in Barcelona, 1400-1700», *Bulletin of Spanish Studies*, LXXXVII:8, pp. 81-104.
- Metzler, Irina (2006): *Disability in Medieval Europe. Thinking about physical impairment during the high Middle Ages, c. 1100-1400*, Routledge, Londres-Nova York.
- McVaugh, Michael R. (1993): *Medicine before the Plague: Practitioners and their Patients in the Crown of Aragon (1285-1345)*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Moulinier-Brogi, Laurence (2012): *L'Uroscopie au Moyen Age: «Lire dans un verre la nature de l'homme»*, Honoré Champion, Paris.
- Nicoud, Marilyn (2014): *Le prince et les médecins: pensée et pratiques médicales à Milan (1402-1476)*, École française de Rome, Roma.
- Olaso, Vicent (1988): *L'hospital de Sant Marc de Gandia, una institució per a pobres malalts (segles XIII-XX)*, CEIC Alfons el Vell, Gandia.
- Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós (2009)*,

- a cura de Gimeno, Francesc M., Gozalbo, Daniel i Trenchs, Josep, Universitat de València, València.
- Paniagua, Juan Antonio (1994): *Studia araldiana: trabajos en torno a la obra médica de Arnau de Vilanova, c. 1240-1311*, Fundació Uriach 1838, Barcelona.
- Peset Llorca, Vicente (1987): «Terminologia psiquiàtrica en la Corona de Aragó durant la Baja Edad Media», a *Estudios históricos sobre la Psiquiatría valenciana*, Alfons el Magnànim/Institut d'Estudis Juan Gil Albert, València, pp. 21-162.
- Porcar, Pere Joan (2012): *Coses evengudes en la ciutat y Regne de València. Dietari (1585-1629)*, ed. a cura de Josep Lozano, Universitat de València, València.
- Rawcliffe, Carole (1995): *Medicine & Society in later Medieval England*, Sutton, Somerset.
- Redondo, Jordi (1996): «Hipòcrates líric a l'Humanisme català», *Faerentia*, 18:1, pp. 89-103.
- Renedo, Xavier (2015): «Lo Crestià: una introducció», a Riera i Melis, A. (coord.): *Francesc Eiximenis (c. 1330-1409): el context i l'obra d'un gran pensador català medieval*, IEC, Barcelona, pp. 189-230.
- Rodrigo Pertegàs, Josep (1929): «Boticas y boticarios. Materias para la historia de la Farmacia en Valencia en la Centuria décima-quinta», *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 2, pp. 110-153.
- Rubio Vela, Agustín (1994-1995): «Las epidemias de peste en la ciudad de Valencia durante el siglo XV», *Estudios Castellonens*, 6, pp. 1.179-1.221.
- Simon de Guilleuma, Josep M. (1925): «De l'ús de les ulles en els països de la Confederació Catalano-Aragonesa en el segle XIV», a *III Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, dedicat al període comprès entre la mort de Janne I i la proclamació del rey Don Ferran d'Antequera*, Diputació Provincial de València/Ajuntament de València, València, vol. 1, pp. 485-501.
- Simón Tor, Josep M., Simón Castellví, Josep M., Simón Castellví, Sara Isabel, Simón Castellví, G., Simón Castellví, Cristina i Pertejo Fernández, E. (2016): «Les cataractes de Joan II d'Aragó (protòfics, cirurgians i oculistes del rei)», *Gimbernat*, 65, pp. 11-29.

- Tropé, Hélène (1994): *Locura y sociedad en la Valencia de los siglos XV al XVII*. Diputació de València, València.
- Valsalobre, P. (2005): «Apothecaris i receptes en la literatura catalana antiga», *Mot So Razo*, 4, pp. 34-46.
- Vela Aulesa, Carles (2007): *Especiers i candlers a Barcelona a la baixa edat mitjana. Testaments, família i sociabilitat*, 2 vols., Fundació Noguera, Barcelona.
- (2013): «Au service du comte d'Empúries: l'approvisionnement en drogues, épices et confits d'une cour seigneuriale», a Andretta, Elisa i Nicoud, Marilyn (eds.): *Être médecin à la cour (Italie, France, Espagne, XIIIe-XVIIIe siècle)*, SISMEI/Edizioni del Galluzzo, Fiorenza, pp. 105-127.
- (2015): «Defining 'Apothecary' in the Medieval Crown of Aragon», a Sabaté, Flocel (ed.): *Medieval Urban Identity: Health, Economy and Regulation*, Cambridge Scholars, Cambridge, pp. 130-132.
- Vilanova, Arnau de (2010): *Tractatus de humido radicali*, a cura de McVaugh, Michael R., Crisciani, Chiara i Ferrani, Giovanni (AVOMO), Fundació Noguera/Universitat de Barcelona, Barcelona.
- (2011): *Tractat sobre l'amor heroic*, a cura de McVaugh, Michael i Giralt, Sebastià, Barcino, Barcelona.
- Ziegler, Joseph (1998): *Medicine and Religion c. 1300: The Case of Arnau de Vilanova*, Clarendon Press, Oxford.

Juan Vicente García Marsilla

Universitat de València

Modes i guarda-robes. L'aparença a la cort dels ducs reials de Gandia

La cort que la nissaga del net del rei Jaume II, Alfons d'Aragó, dit «el Vell», i el seu fill Alfons «el Jove» van establir a Gandia en els anys a cavall del 1400 va ser una de les realitats més brillants que va viure la vila de la Safor en la seua història. Aquells primers ducs, molt anteriors als famosos Borja, van estar a l'epicentre de la política de la Corona d'Aragó i van jugar un rol ben important en el context internacional, amb senyorius al veí regne de Castella i estades —no sempre voluntàries— a França i Anglaterra.

Fa anys, un grup d'historiadors de Gandia, reunits en el CEIC Alfons el Vell, entre els quals estava l'enyorat Vicent Olasso, em va animar a escriure un llibre sobre el consum alimentari d'aquella cort, que ells mateixos em van publicar sota el nom de *La Taula del Senyor Duc. Alimentació, gastronomia i etiqueta a la cort dels Ducs Reials de Gandia*¹. Ara, en record de Vicent, em sembla especialment adient aprofundir un poc més en el funcionament d'aquell seguici noble acostant-me a un altre dels aspectes del seu comportament consumista, com és l'aparença, i molt especialment el vestit i la indumentària d'aquells senyors i dels seus cortsans. Les riques fonts comptables que ens deixaren els

¹ García Marsilla 2010.